

Стаття, яка була оприлюднена Володимиром Янцурую (Vladimír Jancura) на веб-сайті словацької «Правди» ще у 2014 році та приурочена до 70 річчя завершення Другої світової війни у Європі - надзвичайно цікава та корисна, практично для усіх жителів нашого краю, які у далеких 1944-1946 роках із підкарпатських русинів... перетворились на закарпатців.

Ба більше. Стаття дає відповідь на питання: коли і яким чином - давній карпатський край змінив вектор розвитку, з європейського на... азіатський! А ще, допитливий читач може побачити, що сталінські соколи «забрали» наш край... банально, через - неправду.

*Голова громадської організації «Наш Рід»,
випускник історичного факультету УжДУ - Ю. Ключівський*

Чому Бенеш віддав Сталіну Підкарпатську Русь

Чехословаччина була єдиною країною переможної антигітлерівської коаліції, яка вийшла з другої світової війни з меншою територією, ніж мала до неї. Розмова йде про Підкарпатську Русь, про регіон з площею 14 тисяч квадратних кілометрів і півмільйонним населенням. Як це могло статися?

На початку цієї історії був договір. Здавалося, що це був добрий договір. А добрий договір, як ся говорить, роблять хороші друзі. Як тільки частина визволеної території перестає бути зоною воєнних дій, на цій території настає юрисдикція чехословацького уряду. У понеділок, 8 травня 1944 року, за рік до капітуляції німецької військової сили, про це домовились в Лондоні представники чехословацького уряду у вигнанні та уряду Радянського Союзу.

Зоною, вільною від воєнних дій, згідно договору, вважалася територія, яка знаходилась на відстані 50 км від фронту і майже співпадала з тилом наступаючої армії.

Одночасно, 70 років тому, Президент Едвард Бенеш пробував підписати подібний договір і з західними союзниками - членами антигітлерівської коаліції, але з того нічого не вийшло. Переговори з Радянським Союзом теж не йшли гладко і тривали майже два місяці і в кінці - кінців договір був підписаний. Бенеш особливо піклувався про цей договір, так ніби вже тоді знав, що Словаччина і Чехія будуть звільнені зі сходу, а не заходу. І що з майбутніми визволителями треба наперед встановити правила, які регулюють передачу влади. Треба сказати, що не пройшло й півроку, як договір почався порушувати, причому досить неочікуваним способом.

Звідки взялася «Закарпатська Україна»

В середині 1944 року почалася карпатсько - ужгородська операція 4 Українського фронту. На протязі двох тижнів радянські війська визволили Підкарпатську Русь, яка до того часу знаходилася під угорською окупацією, а з березня 1944 року - під німецькою окупацією. Треба, можливо, нагадати, що до війни Підкарпатська Русь була частиною Чехословаччини, її східної провінцією. І відповідно до союзного договору, який був укладений наприкінці 1943 між СРСР і Чехословаччиною, терміном на 20 років, обидві сторони зобов'язалися відновити кордони, які мала Чехословаччина до Мюнхенського зговору. Тобто з Підкарпатською Русю, як її невід'ємною частиною.

Перша ознака того, що щось в корені міняється, був наказ Йосипа Сталіна від 28 жовтня 1944, в якому було урочисто оголошено, що радянські війська напередодні «отримали на території Чехословаччини контроль над столицею Закарпатської України - Ужгородом». Раптом тут почали оперувати новим поняттям «Закарпатська Україна», хоча такої адміністративно - територіальна одиниці в Чехословаччині ніколи не існувало.

Наступний крок також викликав стурбованість у чехословацького уряду в вигнанні. Радянське командування розділило край на дві зони. «Радянська зона», в якій опинилися найбільші міста Ужгород і Мукачево, була оголошено зоною військових дій, хоча фронт відійшов від них на відстань більшу ніж 50 кілометрів. Менша частина краю увійшла у «чехословацьку зону».

Відповідно, до угоди від 8 травня 1944 року, в ті частини регіону, в яких військові дії вже не відбувались, приходив представник чехословацького уряду з супроводом і створював в адміністративних одиницях - національні комітети, які мобілізували чоловіків у чехословацькі військові частини, а також організувати життя на звільненій території.

Лондон послав до Ужгороду Франтішка Немца, Міністра економічного відновлення Уряду Чехословаччини у вигнанні та генерала Антоніна Гасала. Проте, радянське командування не пустило чехословацьку делегацію в Ужгород, а визначило для неї інше місце перебування, менш значиме місто Хуст.

Радянська комендатура і в «чехословацькій зоні» робила все можливе і не можливе, щоб паралізувати роботу національних комітетів, що почали з'являтися. Запанувало двовладдя. Через кілька тижнів на конференції в Мукачеві емісари Москви створили Комуністичну партію Закарпатської України. Своїм головним завданням новостворена партія вважала «возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною». Шило на кінець - то вилізло з мішка. «Москва таким способом запланувала анексію східної провінції ЧСР, Підкарпатську Русь» - стверджує русинський історик Іван Поп, який зараз живе в Чехії.

Кому служив Іван Туряниця

Зовні, однак, здавалося, що Москва немає ніякого відношення до того, що відбувалося на Підкарпатській Русі, не має нічого спільного з «Закарпатською Україною». Винні в цьому «масові і спонтанні рухи місцевого населення», русинів, які борються за своє право на самовизначення. Так пояснювало ситуацію чехословацькому представнику Немцу радянське командування, а пізніше Сталін - Бенешу. Якщо використати сучасний словниковий запас, то проукраїнські, а точніше прорадянські дії в Підкарпатській Русі можна було б назвати сепаратистськими. Немець був здивований, коли дізнався, що ці сепаратистські дії проводив надпоручик Іван Туряниця. Той Туряниця, якого йому прикомандирував як консультанта, знавця місцевих умов, особисто генерал Людвіг Свобода, командир 1-го Чехословацького армійського корпусу.

Хто такий Туряниця? Родився в селі Ряпидь (зараз Хустський район). Спочатку вивчився на сажотруса. У 1925 році став членом Комуністичної партії Чехословаччини, яка в той час почала діяти і в Підкарпатській Русі. Незабаром очолив місцеві червоні профспілки, а потім і місцеву партійну організацію Компартії Чехословаччини. На протязі 1930-1933 роках навчався в харківському комуністичному інституті журналістики. За останніми даними українських істориків, якраз в той час він був завербований розвідкою НКВС. За її дорученням в 1942 вступив до чехословацької військової частини, яка в той час формувалась в Бузулуку. Служив в якості комісара.

Туряниця прибув у Хуст, де знаходилась чехословацька делегація, але знаходився там не довго. Вже 4 листопада 1944 повертається в Мукачево, щоб відвідати нібито хвору маму. З групою соратників (офіцерів і унтер-офіцерів) почав організувати комуністичну конференцію. Швидко засновується Комуністична партія Закарпатської України на чолі з Туряницею. Був оголошений план «возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною. Малася на увазі Підкарпатська Русь, яка впродовж століть належала до Австро-Угорської імперії і після її розпаду ввійшла до складу Чехословаччини.

Події набирають швидких обертів. Наступного тижня, 26 листопада 1944 року було проведено перший з'їзд національних комітетів Закарпатської України. Понад 600 делегатів (як потім виявилось, ретельно відібрані радянські комендатурою) одноголосно схвалили (під управлінням агентів НКВС) Маніфест (написаний у Москві) про «возз'єднання» Закарпатської України з Радянською Україною.

За свідченнями очевидців хтось з делегатів з'їзду ще до голосування, запитав, чи не краще б таке серйозне питання винести на референдум. Невідомого сміливця заставили замовчати. На з'їзді було створено Національну раду на чолі, а як інакше, з Іваном Туряницею. Його ентузіазм, навіть, перевершив помірковані сподівання роботодавців. Було введено, з негайним вступом в силу, на всій

території краю московський час замість середньоевропейського, а символами нової маріонеткової держави проголошено національний гімн і прапор СРСР!

Туряниця однак, пішов ще далі і декретом новоутвореної Національної ради створив народні дружини, свого роду збройні сили Закарпатської України. Вони мали допомогти в «об'єднанні всіх українських земель», тобто тих земель, де живуть русини. Туряниця мав на увазі Пряшівський край в Словаччині (аж до Попраду!), галицьку лемківщину (південно-східну Польщу), Мараморіш в Румунії і частина території Угорщини до Дебрецена.

Велика помилка Бенеша

Згідно думки Івана Попа, Закарпатська Україна мала відіграти роль маріонеткового міні-державного буфера між чехословацьким урядом у Лондоні та урядом СРСР.

На початку грудня 1944 Туряниця особисто попросив Немца виконати рішення 1 з'їзду Народної Ради. Немець відмовився підкоритися йому, пославшись на договір про союз з Радянським Союзом та угоду від 8 травня 1944 року на здійснення влади на звільненій території. Туряниця пішов далі. Національна рада Закарпатської України, в ультимативній формі, зобов'язала чехословацьку делегацію протягом трьох днів покинути Підкарпатську Русь.

Потім від імені Національної ради Туряниця направив листа Бенешу до Лондона із заявою, що Карпатська Україна виходить із складу Чехословаччини. Бенеш відмовився спочатку примиритися з цим, але в кінці грудня 1944 року він вже зрозумів, що Підкарпатська Русь, ймовірно, безповоротно буде анексована Радянським Союзом.

«Президент і уряд може лише константувати - заявив офіс Бенеша - вони не мають можливість здійснювати суверенітет на Підкарпатською Русю, але при цьому вони не мають право відмовитися від неї». Послу Радянського Союзу в Лондоні, Бенеш направляє протест на незрозумілі дії в Підкарпатській Русі, але з Москви, від Наркома з закордонних справ Вячеслава Молотова отримав дуже прохолодну відповідь.

Президент Чехословаччини явно не хотів, щоб під кінець війни дійшло до дипломатичного скандалу з великим союзником і, щоб у того появились недобрі думки. Проте, ще в 1939 році, а потім і в серпні 1941 року - для того, щоб отримати прихильність Сталіна, зізнавався в розмовах з тодішнім радянським послом Іван Майським, що він розглядає можливість післявоєнного приєднання Підкарпатської Русі до СРСР.

Сталін на то довго не реагував, він відкладав розмову до того часу, поки справа не дійде до критичної ситуації. Згідно з даних, недавно відкритих, російських архівів, ще в 1942 році при МЗС СРСР була створена робоча група для встановлення післявоєнних кордонів СРСР, передбачалась анексія Підкарпатської Русі. Це була відповідна реакція на невизначеність Бенеша до долі Підкарпатської Русі.

Бенеш, через свого близького соратника Едварда Таборського пояснив свої дії: «Підкарпатська Русь після війни може належати тільки нам чи Росії. Головне, щоб вона не належала Угорщині».

Це, звичайно, цікаво в тому сенсі, якщо звернути увагу на те, про що говорив лідер КПЧ, майбутній президент Чехословаччини, Клемент Готвальд, у той час, в Москві. «Майбутня Республіка буде країною чехів, словаків і карпатських українців, буде країною народною і слов'янською», - говорив Готвальд до листопада 1944 року. Але трохи пізніше в розмові зі Сталіном, на його пряме запитання, відповів, що «Підкарпатська Русь може приєднатися до Радянського Союзу». Таким чином, Сталін на початку 1945 року дав Бенешу ясно зрозуміти, що, якщо в питанні Підкарпатської Русі він буде робити перепони, то в Москві вже підготовлений замість нього наступник, який у всьому згоден зі Сталіним. І що в своїх територіальних претензії може піти набагато далі.

Історики звертають увагу на те, що Бенеш боявся прецеденту - розділення території Чехословаччини після її визволення Червоною Армією. Тому послу в Москві Зденеку Фірлінгеру було доручено інформувати радянський уряд про дві умови, при яких буде віддано Підкарпатську Русь.

По-перше, це має відбутись після війни і має бути затверджено Чехословацьким парламентом. І, по-друге, радянський уряд має дати гарантії, що не поступить з Словаччиною так, як поступає з Підкарпатською Руссю. Відповідь була дана самим Сталіним, який погодився з Бенешом, хоч в той же час «між рядками» знущався з Президента. Знову був посилення на право народів на самовизначення, а з Бенешом погоджувався тільки в одному: остаточне вирішення питання про Закарпатську область почекає, поки не настане слушний час.

«Ігри» навколо Пряшівського краю

Наскільки тоді була реальна загроза поділу Словаччини та приєднання її східної частини до Радянської України, і таким чином до СРСР?

Цим питанням займалися декілька словацьких істориків. Це: Маріан Гайдош (Marián Gajdos), Міхал Смігел (Michal Smigel) та Іван Ванат (Ivan Vanat). Згідно досліджень Смігела, в кінці 1944 року і на початку наступного року з території Підкарпатської Русі до північного сходу Словаччини, при допомозі радянської розвідки, почали проникати групи агітаторів, які агітували місцеве населення приєднатись до «Закарпатської України». «Підписні акції були проведені в різних місцях і селах регіону» - каже Смігел. «Здійснювались ці акції дуже часто під тиском і погрозами».

Нарешті, 1 березня 1945 року, у звільненому Пряшові зібралися делегати з Старої Лабовні, Сабінова, Бардейова, Гуменного, Міжлаборця (Medzilaborce), Сніни, Свидника і Стропкова. Вони створили Українську Народну Пряшівську Раду, яка у своїй резолюції вже тоді виклала своє бажання про приєднання частини території Словаччини до СРСР.

Керівником Ради вибрали вчителя Василя Карамана, який був, ймовірно, співробітником НКВС. Його група діяла за сценарієм, який раніше вже був випробуваний в Підкарпатській Русі. «Чи не найбільш важливим було те, що русинів з північно-східної Словаччини почали раптом репрезентувати, як українців і українською національною меншиною» - говорить Смігел. І все цю територію почали називати «Пряшівська Україна».

Микита Хрущов, у своїх мемуарах, які були опубліковані після його смерті, стверджує, що приблизно в той час Київ відвідала делегація від північно-східної Словаччини. «Вони попросили, щоб їх територія була приєднана до Радянського Союзу», згадував Хрущов, який в 1945 році був найвищим партійним і урядовим керівником України. Він відповів словацьким русинам, що навряд це можливо, так як це буде боляче чехам і, особливо, словакам. Після від'їзду делегації Микита Сергійович зв'язався зі Сталіним. Той уже мав «повні зуби» від спонтанних ініціатив Туряниці. З Мараморішського округу Румунії він тільки що отримав звернення таємного Національного комітету про приєднання до Закарпатської України. З Угорщини прийшла звістка, що Туряницьові народні дружини зайняли декілька прикордонних сіл корінних народів. «Зупини того зухвальця, його ініціативи вже не потрібні» - сказав Сталін Хрущову.

Що стосується Пряшівського краю, то Сталін, можливо, міг мати і інші причини: Бенеш вже був слухняним. Наприкінці березня 1945 року, в Москві, відбулися радянсько-чехословацькі переговори на вищому рівні. Бенеш під час переговорів підтвердив, що приєднання Закарпатської України до СРСР вважає нормальним і знову повторив, що все буде офіційно закрито, після звільнення Чехословаччини, законно обраним парламентом. Цілісність оновленої Чехословаччини, таким чином, буде забезпечена, так думав її Президент. Правда, вже без східної провінції ...

Подарунок визволителю Генералісимуму

Звільнення території Словаччини вже відбувалось згідно угоди від 8 травня 1944 року. Звичайно, траплялися і певні ексцеси, такі, як самовільна реквізиція іноземної власності радянськими солдатами, зустрічалися з їхнього боку і акти насильства щодо цивільного населення тощо. Але за це командири суворо карали.

Радянське командування, навіть, скоротило зону військових дій, щоб землі за фронтом могли брати під своє управління чехословацькі державні та громадські органи, в даному випадку, національні комітети. Командування 40-ї армії, звузило зону свого впливу з 50 до - 25 км.

У відповідь, 4 квітня 1945 року чехословацький уряд позитивно відповів на проблему «Закарпатська Україна»: «Уряд сподівається, що це питання буде вирішене демократичним шляхом згідно проявленої волі карпатсько-українського народу». Так було записано в Кошіцькій державній декларації.

Вже 25 червня того ж року чехословацька делегація (Володимир Клементіс і Зденек Фірлінгер) підписали у Москві угоду про включення «Закарпатської України» до складу Української РСР, тобто до - СРСР.

Цікаво, що відповідний договір на фундаментальну зміну національних кордонів Бенеш підписав тільки у вересні 1945 року і цей договір тимчасові національні збори, тобто чехословацький парламент, ратифікували тільки через два місяці після підписання. Новий радянський кордон, навіть, був встановлений західніше затверджених домовленостей, так що СРСР ще отримав залізничний вузол Чоп, який знаходився на території Словаччини.

Чому такі поступки? Згідно думки чеського історика Карла Каплана - це був подарунок Сталіну - визволителю для того, щоб отримати підтримку Москви і вигідну позицію в переговорах з польським урядом про спірний Тешенський край.

Водночас до Угоди з Москвою був підписаний таємний протокол про взаємне переселення народів між Чехословаччиною та СРСР.

З словацьких районів, які Туряниця хотів приєднати до Радянської України, поступово було переселено майже 12 тисяч чоловік, в основному русинів. Вони населяють зараз область, яку після повернення до метрополії залишили волинські чехи.

Урочисте повернення Лекаровець

Наша історія має й епілог. Перша річниця визволення Братіслави Червоною Армією святкувалась дуже урочисто. Скрізь висіли портрети генералісімуса Сталіна, проводились мітинги і демонстрації вдячності визволителям. Здавалось, що іншу сторону це не тільки потішило, але й спонукало до добрих справ. Всі газети 7 квітня 1946 повідомили про «подарунок радянського уряду Словаччині». Причиною цього була дипломатична нота посла СРСР Валеріана Зоріна, яка була подана найвищим чехословацьким чиновникам. В ній говорилося про повернення частини прикордонних земель в околиці Лекарт, сьогодні це село Лекаровице на сході Словаччини - Чехословаччині. Радянський Союз відмовлявся від них.

Тодішній розвідувальне управління Словаччини розкрило деякі подробиці. З них випливало, що Москва наказала своїй делімітаційній комісії, щоб демаркацію кордону між СРСР і Чехословаччиною здійснили на відстані 1 км на околиці села Лекаровице так, щоб село і прилегла територія залишилась на чехословацькій стороні.

Деякі газети вже в той день поспішили з коментарями. «Ця подія була радісно прийнята, особливо в Словаччині» - написала газета Демократичної партії «Час» - «це сприйнято з почуттям щирої подяки великому слов'янському народу, і особливо тому, що це рішення було прийняте після встановлення кордонів між двома країнами». Ні слова про те, що Лекаровице були до війни в адміністративних межах Словаччини. І, звичайно, нічого про те що, в червні 1945 року Словаччина (і вся Чехословаччина) втратила місто Чоп і дванадцять навколишніх сіл. Між іншим, передана Чехословаччині територія була набагато меншою ніж Чоп і його околиці.

Джерело:

<http://zurnalpravda.sk/neznama-historia/clanok/317157-preco-benes-pustil-stalinovi-podkarpatsko/>

Підготовлено:

Пошуковою групою ГО «Наш Рід», керівник – Ключевський Р.М.